

зв'язків з ВЦРПС і провідними галузевими об'єднаннями робітників РСФРР. Спираючись на досвід всеросійських профспілкових об'єднань і при їх підтримці та допомозі, приступили до дальнього формування структури масових організацій робітничого класу. Діяльність профспілок по створенню централізованого апарату управління на Україні привела до наступної концентрації і консолідації сил пролетаріату навколо профспілкових галузевих об'єднань. В організаційній структурі профспілок України збереглися ленінські принципи побудови, які довелося відстоювати в боротьбі з українськими буржуазними націоналістами. Стихійна страйкова боротьба робітничого класу України під керівництвом більшовицьких партійних і профспілкових комітетів України при організаційній допомозі з боку ЦК РКП(б), ВЦРПС, усіх трудящих РСФРР стала складовою частиною боротьби трудящих за відновлення влади Рад на Україні, зміцнення братерського співробітництва і дружби народів.

Деякі аспекти радянсько-польського співробітництва на сучасному етапі

С. М. Антонюк (Київ), Л. Д. Васильєва (Київ)

У доповіді «Жовтень і перебудова: революція продовжується» на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 70-річчю Великого Жовтня, Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов підкреслив, що найважливішою віхою в післяжовтневій історії є виникнення світової соціалістичної системи. «Ось уже чотири десятиріччя, — зазначав він, — як соціалізм став спільною долею багатьох народів, надзвичайно важливим фактором сучасної цивілізації. Наша партія, радянський народ високо цінують можливість взаємодіяти з друзями, на яких тепер, ось уже кілька десятиріч, лежить, як і на нас, також і державна відповідальність за соціалізм, за його рух уперед. Усі соціалістичні держави нагромадили багато цікавого і корисного в розв'язанні соціальних, економічних та ідеологічних завдань, у будівництві нового життя»¹.

Вищий форум радянських комуністів — XXVII з'їзд КПРС з новою силою підтвердив незмінну лінію СРСР на тісне співробітництво з країнами соціалістичної співдружності, гідне місце серед яких займає Польська Народна Республіка.

Єдність народів обох держав розвивалася в період революції 1905—1907 рр., бурінні дні Великого Жовтня, роки другої світової війни, коли радянські воїни пліч-о-пліч з бійцями Війська Польського визволили Польщу від фашистських загарбників. Ця єдність особливо зміцніла у післявоєнний період. Підписаний у квітні 1945 р. Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і ПНР є актом великого історичного значення. Він став міцним фундаментом дружніх, союзницьких відносин, створив нову еру в історії наших народів. Цементуючими ланками цих взаємозв'язків є спільність політичного ладу, братерська солідарність та співробітництво КПРС і ПОРП, які керуються ідеологією марксизму-ленінізму. Єдність стратегічної платформи, цілей, реформ, що здійснюються у Радянському Союзі та Польщі, підняли відносини між братніми партіями, державами й народами на якісно новий, вищий рівень.

¹ Горбачов М. С. Жовтень і перебудова: революція продовжується. Доповідь на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченого 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, в Кремлівському Палаці з'їздів, 2 листоп. 1987 р.— К., 1987.— С. 55.

З кожним роком поглибується і вдосконалюється політичне співробітництво між СРСР і ПНР у світлі завдань, висунутих ХХVII з'їздом КПРС і X з'їздом ПОРП, домовленостей, досягнутих на зустрічах М. С. Горбачова й Першого секретаря ЦК ПОРП В. Ярузельського, підсумків робочої зустрічі керівників комуністичних і робітничих партій країн — членів РЕВ, яка відбулася у Москві в листопаді 1986 р. Новим важливим документом, що становить основу перспективних радянсько-польських відносин, є підписана 21 квітня 1987 р. товаришами М. Горбачовим і В. Ярузельським Декларація про співробітництво в галузі ідеології, науки і культури². Цей документ поклав початок вищому етапу динамічного розвитку всебічних взаємозв'язків двох держав.

У дусі Декларації КПРС і ПОРП погодили програму розвитку співробітництва на період до 1990 р., якою передбачено активізувати взаємодію обох партій по обміну досвідом будівництва нового життя, піднесення творчої активності трудящих двох країн в усіх сферах економічного та соціально-політичного життя.

Важливим стимулом до ще більш активного співробітництва наших країн в усіх сферах став офіційний дружній візит М. С. Горбачова в Польську Народну Республіку в липні 1988 р. Політбюро ЦК КПРС на своєму засіданні, яке відбулося 21 липня 1988 р., схвалило підсумки візиту Генерального секретаря ЦК КПРС у ПНР. Було відзначено, що переговори М. С. Горбачова з В. Ярузельським, іншими керівниками Польщі, спільна радянсько-польська заява продемонстрували збіг поглядів ПНР і СРСР з найважливіших питань двосторонніх відносин, розвитку соціалізму та світової політики, спільність підходів КПРС і ПОРП до проблем перебудови і оновлення соціалістичного суспільства. Зустрічі Генерального секретаря ЦК КПРС з трудящими Польщі свідчили, що серед громадськості братньої країни дедалі розвиваються настрої на користь дальшого зміцнення союзу, дружби і співробітництва з СРСР.

Досягнуте з ПНР взаєморозуміння про надання нової якості економічному співробітництву, об'єднання зусиль у прискоренні науково-технічного прогресу, розширення виробничої кооперації, про взаємодію в духовній сфері дасть змогу піднести на вищий ступінь весь спектр радянсько-польських зв'язків. Політбюро ЦК КПРС прийняло рішення про реалізацію досягнутих домовленостей і дальший розгляд порушених у ході візиту конкретних питань³. Спільний зацікавлений пошук оптимальних рішень по удосконаленню співробітництва, взаємна відповідальність сторін, взаємовигідність економічних зв'язків — характерні риси нинішнього розвитку радянсько-польських відносин. Об'єктивною основою їх нового якісного змісту є те, що корінні цілі й напрями перебудови в Радянському Союзі та соціалістичного оновлення в Польщі багато в чому збігаються. Радянські й польські комуністи підвищують ефективність співробітництва обох країн на основі принципів марксизму-ленінізму, повної рівноправності, незалежності, взаємної поваги та братерської допомоги. Керівники КПРС і ПОРП висунули також завдання по перебудові тих форм, які склалися в ідеологічному співробітництві між СРСР і ПНР. Останнім часом зміцніли зв'язки між партійними вузами, зокрема Академією суспільних наук при ЦК КПРС та Академією суспільних наук ЦК ПОРП. Відбуваються позитивні зрушения в роботі преси, телебачення й радіо СРСР і ПНР по висвітлен-

² Декларация о советско-польском сотрудничестве в области идеологии, науки и культуры // Визит в Советский Союз Первого секретаря ЦК ПОРП, Председателя Государственного Совета ПНР Войеха Ярузельского, 21—22 апреля 1987 года: Документы и материалы.—М., 1987.—С. 6—13.

³ Визит Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева в Польскую Народную Республику, 11—14 июля 1988 г.: Документы и материалы.—М., 1988.—С. 188.

ню життя наших народів, проблем розвитку світового соціалізму. 73 радянські редакції мають договори про співробітництво з такою ж кількістю польських творчих колективів. Поширилося співробітництво між теоретичними і політичними журналами ЦК КПРС і ЦК ПОРП—«Коммунистом» й «Нове дроги» («Нові дороги»). У березні 1988 р. у Москві відбувся «круглий стіл» редакцій цих журналів на тему «Відновлення і перебудова: фактори прискорення і гальмування». «Газети «Правда» й «Трибуна Люди» проводять обмін публікаціями. Іх редакції взяли шефство над прямим співробітництвом підприємств і наукових інститутів, організували взаємне стажування журналістів. Нові форми зв'язків розвиваються по всіх каналах засобів масової інформації. За короткий час було організовано 15 дискусій за «круглим столом», спільно підготовлено 45 радіо- і телепрограм, 5 телемостів⁴.

Пожвавилися контакти партійних комітетів вузів СРСР та ПНР. У квітні 1988 р. парткомом Київського держуніверситету підготував і провів міжнародну науково-практичну конференцію на тему «Ленінські ідеї про виховання молоді та завдання партійних організацій університетів країн соціалістичної співдружності в сучасних умовах». В її роботі взяли участь і вчені з Ягеллонського університету м. Krakova. Учасники конференції поділилися досвідом роботи партійних організацій по ідейно-політичному вихованню вузівської молоді, розповіли про проблеми студентів, взяли участь у роботі «круглого столу», присвяченого проблемам розвитку студентського самоврядування⁵.

Нині у взаємозв'язках братніх країн зростає роль вищих органів народної влади — Верховної Ради СРСР і Сейму ПНР. Парламентарій обох держав вважають важливим обмінюватися досвідом удосконалення законодавчих основ розвитку народовладдя і соціалістичного самоврядування народу, зміцнювати договірно-правову базу радянсько-польських відносин, активізувати міжнародну парламентську діяльність в інтересах роззброєння та зміцнення безпеки в Європі й в усьому світі.

Радянський Союз і Польща приділяють також увагу розширенню взаємодії між Радою Міністрів СРСР та Радою Міністрів ПНР у розв'язанні великомасштабних питань радянсько-польського співробітництва, підвищенні оперативності, діловитості та ініціативи урядових установ при реалізації досягнутих між нашими країнами домовленостей. Важливою подією у відносинах між СРСР і ПНР стало підписання угоди про співробітництво між Спілкою радянських товариств дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами та Патріотичним рухом національного відродження.

Всебічно сприяти поглибленню плідних інтернаціональних зв'язків між нашими народами покликані громадські організації, зокрема профспілки. Основним змістом їх взаємовідносин є обмін досвідом роботи по розвитку трудової та суспільно-політичної активності мас, підвищенню їх творчої ініціативи, поліпшенню умов праці та побуту робітників і службовців, взаємодії трудящих на спільних підприємствах та інтеграційних будовах, у міжнародних науково-технічних об'єднаннях, організації інтернаціонального соціалістичного змагання між трудовими колективами.

Процес відродження польських профспілкових організацій розпочався на основі прийнятого у жовтні 1982 р. Сеймом ПНР Закону про профспілки. На початку березня 1988 р. вони налічували понад 7 млн. членів⁶. Зближенню цих громадських організацій Польщі й Радянського Союзу сприяли Дні польських профспілок в СРСР, які проходили з 18 по 23 квітня 1988 р. Це, власне, був перший візит відроджених профспілок ПНР за кордон. Делегатів з 10 воєводств Польщі приймали

⁴ Правда.—1988.—29 февр.; Коммунист.—1988.—№ 4.— С. 113—122.

⁵ Рад. освіта.—1988.—26 квіт.; Київ. університет.—1988.—22 квіт.

⁶ Trybuna Ludu.—1988.—3 марта.

шість радянських соціалістичних республік, а також прикордонні області СРСР⁷. Польська профспілкова делегація відвідала Брест, Мінськ, Вільнюс і Москву. Орган ЦК ПОРП «Трибуна Люду» конституvala в ті дні, що період застою в польсько-радянських профспілкових контактах минув і розпочався час плідного співробітництва між ними. Зросла, зокрема, чисельність дітей членів польських профспілок у піонерських таборах Радянського Союзу з 7 у 1983 р. до 11 тис. у 1987 р., збільшився обмін туристичними групами. Новим явищем у профспілкових контактах СРСР і ПНР є робота польських робітників на будовах нашої країни, зокрема на спорудженні Хмельницької атомної електростанції⁸.

На вищому ступіні піднімається співробітництво молодіжних організацій Радянського Союзу і Польщі. В спільній радянсько-польській Заяві від 14 липня 1988 р., підписаній М. Горбачовим і В. Ярузельським, підкреслюється особлива відповідальність молоді за майбутнє соціалізму. Юні громадяни обох країн повинні внести свій вклад у справу формування нових суспільно-політичних відносин, розвитку демократії, удосконалення управління державою і суспільством, підвищення ефективності народного господарства, збагачення духовних цінностей, забезпечення соціальної справедливості. Саме про ці актуальні завдання молодіжних організацій СРСР і ПНР йшлося у промовах М. С. Горбачова та В. Ярузельського на мітингу дружби польської та радянської молоді, який відбувся 12 липня 1988 р. у Вавельському замку Кракова. Серед присутніх були члени делегації Ленінського комсомолу на чолі з першим секретарем ЦК ВЛКСМ В. Мироненком, радянські студенти, які навчаються у краківських вузах, будівельники з інтернаціональних загонів. Делегація ВЛКСМ зустрілася з молодими депутатами воєводської народної ради, воїнами-десантниками, відвідала металургійний комбінат ім. В. І. Леніна, Ягеллонський університет⁹.

Молодь СРСР і ПНР бере участь у реалізації молодіжної та студентської програми країн-членів РЕВ «Співдружність»¹⁰. Згідно з нею, первинні організації Спілки соціалістичної польської молоді шефствуєть над будівництвом суден для радянських замовників.

Польська молодь братиме участь у конкурсі «Замовлення друзів у термін і якісно», шефству над колективами будівельників з ПНР, які працюють на металургійному комбінаті у Магнітогорську, атомній електростанції «Жарновець» (ПНР) тощо¹¹. В 1988 р. фірма Спілки сільської молоді ПНР «Агротехніка» уклала договори з ЦК ЛКСМ Латвії і Естонії про постачання комп'ютерів та іншої техніки в обмін на вироби народних промислів і деревообробної промисловості Польщі¹².

Корисний вклад у зміцнення дружби між народами наших країн можуть внести радянські громадяни польської національності, що проживають в СРСР, і громадяни ПНР українського, білоруського та літовського походження. Цьому сприятимуть створені у Радянському Союзі можливості для польської етнічної групи організовувати свої культурно-освітні товариства, вивчати рідну мову й культуру. Саме така Польська культурно-освітня секція була створена 5 липня 1988 р. на установчих зборах при Українському товаристві дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами¹³.

Плодотворно розвивається безпосереднє всебічне співробітництво областей та воєводств СРСР і ПНР, міст Москви й Варшави, Ленін-

⁷ Trybuna Ludu.— 1988.— 18 kwiet.

⁸ Trybuna Ludu.— 1988.— 18 kwiet.

⁹ Правда.— 1988.— 13 липня; Комсомол. правда.— 1988.— 13 липня.

¹⁰ Комсомол. правда.— 1987.— 18 апр.

¹¹ Комсомол. правда.— 1988.— 21 апр.; 4 мая.

¹² Там же.

¹³ Рад. Україна.— 1988.— 8 лип.

града і Гданська, Києва й Krakova, Донецька і Қатовіце, Харкова й Познані. Виникають нові, більш конкретні та ефективні форми цих зв'язків. Польські та радянські трудові колективи обмінюються бригадами, досвідом, спільними науковими й технічними розробками.

Вирішенню багатьох важливих проблем покликане сприяти тісне співробітництво між істориками СРСР та ПНР. У декларації підкresлюється, що КПРС і ПОРП надають великого значення спільному дослідженню історії відносин між нашими країнами, партіями й народами. Багатовікові зв'язки Росії та Польщі вимагають глибокої наукової оцінки. Навіть найбільш драматичні періоди їхніх взаємовідносин повинні бути об'єктивно і чітко висвітлені з позицій марксизму-ленінізму. Насамперед необхідно віддати належне факторам, які зміцнювали дружбу між обома партіями й народами, і засудити те, що завдавало їй шкоди¹⁴. Результатом виконання декларації стала розпочата у травні 1987 р. робота спільної комісії радянських і польських істориків, у завдання якої входить досконале вивчення проблемних питань нашої історії, які раніше замовчувалися. Розкриття нелегкої, під час жорстокої правди необхідне як з точки зору спростування антирадянської та антипольської пропаганди, так і перешкоди ідеологічним спекуляціям і націоналістичним пристрастям. Радянську сторону комісії очолив директор Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, академік Г. Л. Смирнов, польську — ректор Академії суспільних наук ПОРП, професор Я. Мачішевський. У березні 1988 р. комісія підбила підсумки перших проведених досліджень, проаналізувала нові публікації, що незабаром побачать світ. Особлива увага була приділена так званим «білим плямам» в історії обох країн: важливим питанням радянсько-польських відносин у 1917—1921 рр., періоду напередодні й під час другої світової війни, історії співдружності обох народів у боротьбі проти гітлерівської Німеччини та її союзників, недостатньо вивченим аспектам переміщення, депортациї та умовам життя польського населення в СРСР¹⁵.

Важливе значення мають прийняті рішення проувчення в Радянському Союзі та ПНР пам'яті визначних російських, польських, українських, білоруських і литовських діячів революційного, робітничого і комуністичного руху, науки та культури, воєначальників, учасників боротьби за визволення Польщі.

В новий етап вступили і традиційні зовнішньополітичні зв'язки братніх країн, головна мета яких — збереження світу від ядерної катастрофи. ПОРП та уряд Польщі повністю підтримують висунуту СРСР конструктивну Програму миру, спрямовану на припинення гонки озброєнь. Основні принципи зовнішньої політики Польщі закріплені у Конституції ПНР, прийнятій 22 липня 1952 р. Підтверджується перевірений часом фундаментальний принцип зовнішньої політики ПНР: безпека і суверенітет країни можуть бути збережені лише у рамках Варшавського Договору, в союзі з СРСР та іншими державами соціалізму. Зовнішньополітичний курс ПНР завжди характеризувався миролюбними прагненнями, єдністю й співробітництвом з країнами-членами РЕВ і Варшавського Договору, зміцненням відносин з державами, що розвиваються, встановленням взаємовигідних економічних та культурних зв'язків з усіма країнами. «Наріжним каменем польської зовнішньої політики, — підкresлював В. Ярузельський, — є непорушний союз і дружба з Радянським Союзом. Це історичне завоювання наших народів»¹⁶.

¹⁴ Визит в Советский Союз Первого секретаря ЦК ПОРП, Председателя Государственного Совета ПНР Войцеха Ярузельского. — С. 10.

¹⁵ Правда.— 1988.— 5 марта; 12 марта; 22 апр.; Trybuna Ludu.— 1988.— 12—13 марта.

¹⁶ Ярузельский В. Задачи партии в социалистическом развитии и упрочении Польской Народной Республики: Доклад ЦК ПОРП X съезду партии, 29 июня 1986 г.— М., 1986.— С. 69.

Спільні кроки держав соціалістичної співдружності у боротьбі проти ядерної загрози, створенні всеохоплюючої системи міжнародної безпеки благотворно вплинули на зміни політичної ситуації в світі. Польща, зокрема, активно підтримала комплекс пропозицій СРСР, висунутих у виступі М. С. Горбачова в Рейк'явіку від 15 січня 1986 р. про поетапну ліквідацію ядерної зброї до 2000 р., а також підсумки радянсько-американської зустрічі на найвищому рівні в Москві, набрання чинності Договору про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності¹⁷.

15—16 липня 1988 р. у польській столиці відбулася нарада Політичного консультивного комітету держав — учасниць Варшавського Договору. Прийняті за її підсумками документи спрямовані на зміцнення міжнародної військово-політичної та екологічної безпеки, зниження рівнів військового протистояння в Європі. Вони містять комплекс широко- масштабних пропозицій у галузі скорочень звичайних озброєнь¹⁸.

Радянська програма роззброєння, скорочення військових сил і звичайних озброєнь в Європі та інші мирні пропозиції країн соціалізму продемонстрували їхню високу відповідальність за долю людства. КПРС і ПОРП співробітникають з іншими братніми партіями держав соціалістичної співдружності, антивоєнними рухами з метою посилення потенціалу миру, боротьби за незастосування сили у міжнародних відносинах, забезпечення вільного існування кожного народу. В липні 1987 р. польський уряд виступив з ініціативою про скорочення озброєнь та зміцнення довір'я в Центральній Європі, яка одержала назву «план Ярузельського». Основні його положення деталізовані у меморандумі уряду ПНР. План передбачає поступове скорочення спільно узгоджених видів оперативно-тактичної ядерної зброї, звичайних озброєнь, зміни військових доктрин на суто оборонні¹⁹.

Широку програму мирних ініціатив розробив і здійснив Всепольський Комітет миру у Варшаві. Це спільний з відповідним Радянським Комітетом семінар з нагоди 70-річчя ленінського Декрету про мир (квітень 1987 р.), зустріч представників Руху миру в Європі та Південній Америці (вересень 1987 р.), семінар за участю борців за мир Західної Європи (листопад 1987 р.). Крім того, у вересні 1989 р., коли відзначатиметься 50-та річниця початку другої світової війни, в польській столиці планується провести міжнародний конгрес, присвячений боротьбі проти воєнної загрози. 28 березня 1987 р. у Варшаві під девізом «Від ідеї без'ядерних зон — до світу, вільного від зброї масового знищення» відбулася Всепольська конференція прихильників миру. В її роботі взяли участь відомі політичні й громадські діячі, вчені, активісти руху борців за мир.

Народна рада міста Варшави прийняла «Декларацію миру», в якій висловила гарячу підтримку ініціатив Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності, спрямованих на повне і загальне роззброєння.

Х з'їзд Польської об'єднаної робітничої партії, який відбувся 29 червня — 3 липня 1986 р., прийняв широку програму прискореного економічного та соціального розвитку країни. Звітно-виборчі кампанії у ПОРП, конгрес польських відроджених профспілок (листопад 1986 р.), дискусії в органах самоврядування та у Сеймі підтвердили правильність цілей, поставлених на Х з'їзді партії. В поточній п'ятирічці трудящі ПНР мають реалізувати масштабні завдання в галузі економіки. Провідну роль в їх здійсненні відіграватимуть комуністи, члени профспілок і молодіжних організацій.

¹⁷ Правда.— 1988.— 8 июня.

¹⁸ Рад. Україна.— 1988.— 19 лип.

¹⁹ Trybuna Ludu.— 1987.— 21—22 lip.

²⁰ Trybuna Ludu.— 1987.— 28, 29 marca.

Незважаючи на складні умови, відновлений і перевищений докризовий рівень промислового виробництва, певних результатів досягнуто в аграрному секторі²¹. Проте ситуація у країні ще складна. Важким тягарем на економіці Польщі лежить фінансова заборгованість країнам Заходу, яка становить майже 40 млрд. доларів²². Це ослабило дієвість нових господарських механізмів, викликало необхідність застосування системи лімітування, підняло інфляцію. Суттєвою перешкодою стало і нерівномірне проведення економічної реформи як в окремих галузях народного господарства, так і на різних рівнях управління²³.

В 1988 р. соціальне становище в Польщі загострилося. При підбурюванні екстремістських елементів з підпільних угруповань на ряді підприємств країни в квітні-травні й серпні спалахнули страйки. Іх учасники висунули не тільки економічні, а й політичні вимоги, інспіровані противниками існуючого ладу. Причини незадоволення робітників є відображенням економічних труднощів в країні, які виникли з втіленням у життя другого етапу економічної реформи.

Певні прорахунки при перегляді структури цін і доходів, призвели до різкого зростання цін на основні товари народного вжитку. Таке становище використали підривні елементи, які штовхнули частину колективів окремих підприємств, насамперед молодих робітників, на безвідповідальні дії. Поряд із справедливими економічними вимогами останні висували лозунги колишнього профоб'єднання «Солідарність».

З вересня 1988 р. страйки в Польщі припинилися. Це стало можливим завдяки зусиллям керівництва країни, спрямованих на розширення платформи національної згоди для вирішення актуальних соціально-економічних і політичних проблем. Важливу роль у цьому відіграли також численні громадські організації країни. Велике значення мали й зустрічі членів уряду ПНР з представниками різних кіл суспільного життя, на яких обговорювалися питання про організацію «круглого столу» за участю осіб різної політичної орієнтації для спільногорозв'язання важливих для майбутнього Польщі проблем.

Як заявив на серпневому пленумі ЦК ПОРП (1988 р.) В. Ярузельський, ключове завдання полягає в тому, щоб вся партія перейшла в наступ з метою усунення всіх існуючих у країні проявів напруженості, повного відновлення громадського порядку, здійснення повороту в економічній політиці та додання нових імпульсів процесові реалізації економічної реформи, розширенню сфери національної згоди^{23-а}.

В останні роки Польща особливо хворобливо відчула результати «партнерства» із Заходом. До неї були застосовані економічні санкції. Вони привели до того, що народне господарство країни зазнало збитків на суму понад 15 млрд. доларів²⁴. Таким чином, на становищі ПНР відбилися наслідки волюнтаризму останнього десятиріччя, економічного спаду 1980—1981 рр., імперіалістичної політики ембарго, бойкоту та дискримінації²⁵.

Під час кризисної ситуації у Польщі особливу роль відігравало питання про ставлення до СРСР — її головного союзника. Союз між обома країнами є міцною основою суверенності Польської Народної Республіки, гарантією її державного існування. Радянський Союз надав ефективну допомогу ПНР. У 1980 р. він терміново поставив Польщі продукти харчування й сировину. В 1981 р. наша країна відсточила оплату ПНР кредитів на період після 1985 р., а також надала 190 млн. доларів на купівлю Польщею зерна на ринках Заходу, 150 млн.

²¹ Проблемы мира и социализма.—1988.—№ 6.—С. 92—94.

²² Trybuna Ludu.—1988.—4 марта.

²³ Trybuna Ludu.—1987.—12 paździ.

^{23-а} Правда.—1988.—30 авг.

²⁴ Trybuna Ludu.—1988.—4 марта.

²⁵ Ярузельский В. К новым горизонтам // Коммунист.—1987.—№ 11.—С. 67.

перевідних карбованців на оплату термінових понадпланових поставок з СРСР, безоплатну фінансову допомогу в розмірі 465 млн. доларів²⁶. Останнім часом змінюється характер радянських поставок до ПНР: скорочується експорт пального та сировини і зростає кількість виробів машинобудування.

Особливе місце у діяльності КПРС і ПОРП займають питання зміщення економічних зв'язків між СРСР та ПНР. В останні роки розвиваються нові форми співробітництва між нашими країнами, що сприяє поліпшенню економічної ситуації у Польщі. Радянський Союз бере участь у завантаженні вільних виробничих потужностей польської промисловості, які простоювали через санкції капіталістичних країн, здійснюю постачання додаткової кількості сировини для легкої і хімічної промисловості, металургії та деяких галузей машинобудування ПНР в обмін на продаж у майбутньому готових виробів Союзу РСР. Внаслідок цього тисячі польських трудящих одержали роботу. Спеціалісти з Радянського Союзу взяли участь у завершенні будівництва на території Польщі ряду промислових об'єктів, насамперед у металургійній промисловості, заморожених через нестачу сировини у 1981 р.²⁷ Обсяг товарообігу між СРСР і ПНР має досягти у 1990 р. 74 млрд. крб.²⁸

«Відносини Польщі з Радянським Союзом набувають у багатьох галузях зразкового характеру, — відзначив на пленумі ЦК ПОРП у грудні 1986 р. В. Ярузельський. — Цей досвід польський народ, польські комуністи будуть поширювати у співробітництві з іншими державами соціалістичної співдружності. Активна участь у системі РЕВ змінить економічну позицію Польщі. Можливості, що намітилися в цій галузі, ми повинні раціонально та ефективно використовувати»²⁹. Комуністи ПНР підkreślують необхідність переймати досвід КПРС, радянського народу щодо методів перебудови життя суспільства, вжиття рішучих заходів до вирішення соціальних і економічних проблем, активного використання з цією метою людського фактору.

Х з'їзд ПОРП прийняв програму партії, в якій накреслено перспективи дальнього розвитку соціалізму по шляху радикальних реформ у галузі економіки та демократизації політичного життя. Економічна реформа передбачає створення нового механізму, який би вивільнив творчу ініціативу трудящих, подолав бюрократичні перешкоди у справі докорінної перебудови народного господарства. Новий підхід до розв'язання внутрішніх економічних проблем сприятиме вдосконаленню форм співробітництва між Радянським Союзом та Польщею.

Набирають силу контакти в рамках «Довгострокової програми економічного і науково-технічного співробітництва між СРСР та ПНР на період до 2000 року», що була підписана під час візиту у нашу країну В. Ярузельського в травні 1984 р., й «Довгострокової радянсько-польської комплексної програми науково-технічного прогресу», прийнятої у вересні 1985 р.³⁰ З 219 запланованих тем у рамках науково-технічного співробітництва між СРСР і Польщею 160 вже охоплено конкретними пропозиціями та угодами. Багато уваги в них приділено розвиткові прямих зв'язків між підприємствами³¹.

Необхідною умовою дальнього зростання товарообігу, обміну науково-технічною інформацією, підвищення ефективності взаємозв'язків обох братніх країн є вдосконалення вже існуючих і розвиток нових форм економічного співробітництва. Саме на це орієнтували рішення ХХVII з'їзду КПРС та Х з'їзду ПОРП. Нині прямі контакти підтриму-

²⁶ Внешняя политика стран Варшавского Договора (первая пол. 80-х годов).—М., 1986.—С. 244.

²⁷ Там же.—С. 246.

²⁸ Прапор комунізму.—1987.—7 трав.; Trybuna Ludu.—1987.—2 paźdz.

²⁹ Грудна Ludu.—1986.—19 grud.

³⁰ Правда.—1985.—21 сент.

³¹ Правда.—1986.—22 окт.

ють понад 200 колективів підприємств, науково-дослідних організацій та інститутів СРСР і ПНР³². Вони включають у себе всебічний обмін виробничим досвідом і науково-технічними досягненнями, конкретними пропозиціями щодо вдосконалення технології виробництва, підвищення якості продукції, заміни імпортних товарів з капіталістичних країн власними виробами. Взаємні поставки деяких товарів проводяться на компенсаційній основі, що є позитивним на даному етапі співробітництва.

Особливої ваги у зв'язках з партнерами із соціалістичних країн набувають прямі виробничі й науково-технічні контакти з підприємствами та організаціями. Вони сприяють раціональному використанню матеріальних ресурсів, урізноманітненню асортименту і підвищенню якості продукції, здійсненню модернізації та реконструкції діючих підприємств, скороченню термінів освоєння нової техніки і технології, налагодженню виготовлення товарів у рамках спеціалізації та кооперування виробництва, створенню спільних підприємств.

Активним учасником зовнішньоекономічних зв'язків Радянського Союзу є Українська РСР. Багато років співробітничають чимало підприємств України і Польщі. Серед них Київське виробниче об'єднання «Електронмаш» ім. В. І. Леніна й польська фірма «Метронекс», Київське виробниче об'єднання реле і автоматики та польське підприємство по виробництву засобів автоматики «Ема Елестер», завод «Промзв'язок» і фірма «Тельком», Дарницький шовковий комбінат й варшавське підприємство по виробництву шовку, завод електронно-обчислювальної техніки «Ера» у Варшаві, «Мера-ЗАП» у м. Острув-Велькопольський та Одеське підприємство кранів ім. Січневого повстання³³.

Плідним є, наприклад, співробітництво між Львівським об'єднанням «Електрон» і Варшавським телевізійним заводом. Спеціалісти цих двох підприємств готують до випуску в 1990 р. сучасний, конкурентноздатний кольоровий телевізор. Щорічно планується випускати мільйон приймачів у Радянському Союзі та 300 тис. у Польщі³⁴. Партнери підписали угоди про безпосереднє співробітництво на 1985—1990 рр. Крім того, на території УРСР працює ряд польських будівельних фірм, зокрема «Енергопол» і «Будімекс». 250 радянських і польських підприємств мають договори про співробітництво. Однак лише кілька десятків з них підтримують зв'язки. Як виявилося, деякі підприємства були погано підібрані і не відповідали вимогам партнерства. Затримується реалізація угоди між СРСР і ПНР від 1986 р. про надання допомоги у будівництві підприємств Польщі, що працюють на експорт³⁵.

Досвід створення спільних підприємств ще невеликий. У цій справі є чимало недоліків. Зокрема має місце неузгодженість у справі визначення асортименту продукції, встановлення на ней зовнішньоторговельних цін. На даному етапі керівництво ПНР приділяє пильну увагу вивченю й розповсюдженню радянського досвіду бригадної системи організації праці на підприємствах Польщі. Широке використання останньої має принципове значення для поліпшення роботи промисловості країни³⁶.

Активно співробітничають радянські й польські спеціалісти у здійсненні Комплексної програми науково-технічного прогресу країн — членів Ради Економічної Взаємодопомоги до 2000 р. 310 науково-дослідних установ і підприємств ПНР беруть участь у вирішенні 91 проблеми. Серед них — створення інформаційної системи для спостереження за ре-

³² Правда.— 1988.— 22 липня.

³³ Вечір. Київ.— 1986.— 28 черв.; 1988.— 11 квіт.; Прапор комунізму.— 1987.— 7 трав.

³⁴ Правда.— 1987.— 10 липня; Рад. Україна.— 1988.— 5 квіт.; Trybuna Ludu.— 1986.— 21 paždz.

³⁵ Trybuna Ludu.— 1988.— 3 лют.

³⁶ Правда.— 1986.— 29 дек.; Trybuna Ludu.— 1987.— 10—11 paždz.

зультатами виконання цієї програми, підвищення надійності роботи енергосистем країн-учасниць РЕВ, спорудження нового Криворізького гірничозбагачувального комбінату, співробітництво в галузі охорони навколошнього середовища — розробка прогресивної технології та апаратури для ефективного захисту водних ресурсів від забруднення тощо³⁷⁻³⁸.

Розв'язання вищеперелічених проблем у рамках співробітництва країн — членів РЕВ вимагає перебудови роботи деяких підприємств та організацій, впровадження експериментальних зразків технології у виробництво, оновлення створюваної техніки з орієнтацією на майбутнє.

В реалізації Комплексної програми науково-технічного прогресу країн — членів РЕВ і радянсько-польської комплексної програми науково-технічного прогресу на довгострокову перспективу беруть участь учені академій наук СРСР і ПНР. Поширенню їх безпосередніх контактів сприяють підписані угоди Польської АН з академіями наук Латвійської, Естонської, Молдавської РСР, а також давні зв'язки учених ПНР з колегами з Білорусії, України і Литви³⁹. У нинішній п'ятирічці спільними зусиллями науковців двох країн розробляється понад 330 тем за участю 100 польських наукових організацій. Тематикою досліджень охоплені проблеми розвитку обчислювальної математики та інформатики, фізики плазми й твердого тіла, квантової електроніки тощо. Вчені Радянського Союзу і Польщі беруть також участь у наукових розробках міжнародних закладів: лабораторії сильних магнітних полів і низьких температур у Вроцлаві, математичному центрі ім. С. Банаха у Варшаві. Польська академія наук є активним членом програми соціалістичних країн «Інтеркосмос», вивчає в її рамках ряд питань космічної фізики, технології матеріалів, метеорології, медицини. Плідно співробітничають біологи СРСР та ПНР у вивченні проблем раціонального використання багатств Світового океану. З 1986 р. діє комісія з представників обох країн у галузі природничих і фізичних наук. У науковому співробітництві між Радянським Союзом і Польщею беруть також участь учені з інститутів електрозварювання, кібернетики, ядерної фізики, біології, історії, соціальних і економічних проблем зарубіжних країн Академії наук Української РСР⁴⁰. На жаль, далеко не всі можливості використовуються в двосторонніх зв'язках. Насамперед це стосується раціонального використання наукового обладнання, поширення особистих контактів учених, удосконалення таких форм зв'язків між ними, як відрядження. Більшій ефективності радянсько-польського наукового співробітництва заважають роздрібненість тематики, неоперативність інформації, недостатнє впровадження результатів досліджень у виробництво, невисока якість обладнання.

Перед керівництвом КПРС і ПОРП постали також завдання передбудови існуючих форм ідеологічного й культурного співробітництва між СРСР та ПНР. Цьому сприятиме демократизація контактів обох партій у духовній сфері, їх рівноправний і партнерський характер. «Необхідно наблизити ідеологічне і культурне співробітництво до життя, поєднати його з практикою вдосконалення соціалізму, з тим, чим зайняті, про що мріють наші народи», — підкреслюється в Декларації про радянсько-польське співробітництво у галузі ідеології, науки і культури⁴¹. Яскравим прикладом дієвості цього документа стало відкриття в квітні 1988 р. у Москві Центру польської інформації і культури в СРСР. Він проводить широку пропагандистсько-освітню діяльність, організує зустрічі з польськими митцями, демонструє фільми ПНР, організовує курси по вивченню польської мови тощо⁴². Багато років діє Будинок

³⁷⁻³⁸ Правда.— 1987.— 21 янв.

³⁹ Trybuna Ludu.— 1988.— 19 kwiet.

⁴⁰ Правда.— 1987.— 2 марта; Trybuna Ludu.— 1987.— 5 paźdz.

⁴¹ Візит в Советский Союз Первого секретаря ЦК ПОРП, Председателя Государственного совета ПНР Войцеха Ярузельского, 21—22 апреля 1987 г.— С. 8.

радянської науки та культури у Варшаві. Це сприяє взаємному зближенню культури обох народів, знайомству з їхнім життям.

Особливу увагу в декларації приділено розвиткові прямих зв'язків між культурно-освітніми закладами, громадськими організаціями й поширенню безпосередніх контактів між трудящими СРСР і ПНР. Цьому сприятиме, зокрема, співробітництво засобів масової інформації та видавництв. Видаються монографії, брошури про досягнення радянського й польського народів, створюються спільні теле- і радіопрограми під рубрикою «Братерство по зброї — братерство по праці», проводяться телемости, телепрограми «круглого столу», готуються кіно- і телефільми. Намічається також широка програма культурного обміну. До 70-річного ювілею Жовтня видавництво Товариства польсько-радянської дружби «Вспулпраца» («Співробітництво») випустило у світ монографію «Жовтнева революція і проблема незалежності Польщі» й брошурку «Про значення співробітництва з Радянським Союзом у справі реалізації програми Х з'їзду ПОРП». Читачі ПНР познайомляться з творами класиків російської та радянської літератури, письменників союзних республік, в яких розповідається про Жовтневу революцію і громадянську війну, перші роки становлення молодої Країни Рад. Кінематографісти Ленінграда та Лодзі створили фільм «Ми були не тільки свідками», присвячений полякам-учасникам Жовтневої революції⁴³.

Юнаки і дівчата ПНР взяли участь в організованій Спілкою соціалістичної польської молоді міжнародній «Естафеті Жовтня», яка розпочала свій старт у Варшаві. Священну землю з ленінградського Марсова поля було передано представникам Варшавської механізованої дивізії ім. Тадеуша Костюшка. Польські воїни відвезли її в місця, пов'язані з перебуванням В. І. Леніна у Польщі. Свято бережуть комуністи і трудящі ПНР пам'ять про Ілліча. Не зачиняються двері в його музеях у Krakові, Пороніо, Білому Дунайці. Працівники Krakівського воєводського архіву постійно ведуть ретельний пошук документів, рукописів, записок В. І. Леніна⁴⁴.

Важливе значення у справі зміцнення радянсько-польських духовних зв'язків мала зустріч М. С. Горбачова з діячами культури і науки ПНР та СРСР, яка відбулася 14 липня 1988 р. у Королівському замку Варшави під час його візиту в Польщу. Вона внесла вклад у процес заоччення творчої інтелігенції Польщі на бік соціалістичного оновлення та реформ у країні⁴⁵.

За планом культурного і наукового співробітництва на 1986—1990 рр. розширюється географія взаємозв'язків радянських республік та областей з порідненими воєводствами Польщі. При цьому першорядне значення надається підвищенню ефективності прямих контактів між трудящими⁴⁶.

Підписання декларації сприяло розвиткові безпосереднього обміну культурним надбанням між 150 творчими установами СРСР і ПНР, з яких між 50 — на основі урядових угод, а 100 — на основі угод між воєводствами, областями, театрами, музеями, вищими художніми школами тощо. Так, лодзінське видавництво готує антологію поетичних творів народів Радянського Союзу. Вже вийшли два її томи — «Вірменська поезія» та «Грузинська поезія». Підготовлена до друку перша з трьох частин збірника творів російських письменників, а також збірка узбецької поезії⁴⁷.

Щирість братерських почуттів народів СРСР і ПНР, їхню повагу один до одного продемонстрував Всесоюзний фестиваль польської пісні,

⁴² *Ізвестия*. — 1988. — 22 апр.; *Trybuna Ludu*. — 1988. — 8, 22 kwiet.

⁴³ *Прапор комунізму*. — 1987. — 28 берез.; *Комсомол. правда*. — 1987. — 3 ноябр.; *Trybuna Ludu*. — 1988. — 22 lut.

⁴⁴ *Правда*. — 1987. — 4 марта; 29 окт.

⁴⁵ *Сов. культура*. — 1988. — 26 июля.

⁴⁶ *Правда*. — 1987. — 25 янв.

⁴⁷ *Правда*. — 1986. — 5 янв.

який проходив у Вітебську 20—24 липня 1988 р. Відбіркові зональні конкурси відбулися у Вільнюсі, Калініграді, Тблісі, Алма-Аті, Іркутську, Мінську та інших містах Радянського Союзу. «Ваше свято — прояв духовної близькості радянського і польського народів, величезного інтересу один до одного, в чому я ще раз переконався під час недавньої поїздки в ПНР», — підкреслив М. С. Горбачов у своєму зверненні до учасників фестивалю⁴⁸.

Групу провідних митців ПНР (серед них Beata Tiškevič, Bronisław Chromi, Stanisław Mikułski) було нагороджено високою радянською державною відзнакою — Орденом Дружби народів⁴⁹.

Отже, декларація надала нового імпульсу радянсько-польському співробітництву в галузі ідеології, науки й культури, яке поглиблюється, охоплює численні аспекти духовного життя братніх народів.

«Головне — це наша переконаність у важливості співробітництва, в необхідності його збагачення,— відзначав М. С. Горбачов.— На нинішньому етапі історії, по суті справи переломному, правлячі партії соціалістичних країн розуміють високу міру своєї національної і міжнародної відповідальності, наполегливо шукають резерви прискорення суспільного розвитку... В наступний період, всупереч пророцтвам різного роду недоброзичливців, соціалізм ще повніше розкриє закладений в ньому потенціал»⁵⁰.

⁴⁸ Правда.— 1988.— 21 липня.

⁴⁹ Правда.— 1987.— 22 янв.; З февр.; Комсомол. правда.— 1988.— 30 марта; Trybuna Ludu.— 1987.— 23 paździ.

⁵⁰ Горбачов М. С. Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу.— К., 1988.— С. 175—176.

* * *

Кримське ханство у ХV—ХVIII ст.

В. В. Панащенко (Київ)

У ранньому середньовіччі Кримський півострів називався інакше. Так, візантійський історик Прокопій Кесарійський в VI ст. зафіксував термін Тавріка. В давньоруському літопису «Повесть временных лет» цей півострів згадується під назвою Тавріанія. Давні греки називали його Кіммерійським. Згодом за півостровом закріпилася назва Таврида.

Населяли його різні етнічні групи: греки, таври, скіфи, сармати, готи, слов'яни, хорвати, печінгі, половці та ін. Протягом XI ст. Тамань і Керченський півострів входили до складу Тмутараканського князівства, яке в свою чергу становило частину Київської Русі. В кінці XI ст. Тмутараканське князівство втратило зв'язки з іншими руськими землями.

В середині XIII ст. в Тавриду вдерлися полчища монголо-татарських завойовників. Утворився Кримський улус Золотої Орди, центром якого стало м. Солхат, назване татарами Кримом (нині Старий Крим). З часом ця назва поширилася на весь півострів. Істотно змінився етнічний склад його населення. Поряд з греками, слов'янами, аланами, половцями у XII—XIII ст. там з'явилися вірмени, італійці, татари, турки.

Кримське ханство — татарська феодальна держава, що утворилася після розпаду Золотої Орди. Завдяки феодальним міжусобицям в останній, деяким змінам у виробничих відносинах в Криму та зовнішньополітичній активності Великого князівства Литовського і королівства Польського намісники Кримського улду на чолі з Хаджі Гіреєм добилися незалежності і в 1449 р. сформували нове політичне утворення — Кримське ханство. Хаджі Гірей (р. н. невідомий, помер у 1468 р.), який

¹ История Украинской ССР: В 10 т.— К., 1982.— Т. 2.— С. 77.